

ZÁVĚREČNÉ SLOVO K DISKUSI O VÝVOJI VĚTNÝCH TYPŮ A JEHO HISTORICKOSROVNÁVACÍM STUDIUM

V historickosrovnávacím a také v historickém zkoumání větných typů v slovanských jazycích jsme zatím takřka na začátku. Máme již cenné práce z této oblasti,¹ ale náš cíl — zachycení, popsání a vysvětlení vývoje celého systému větných typů v jednotlivých slovanských jazycích i ve srovnávacím aspektu — leží ještě v daleké budoucnosti. V dílčích úsecích se dá ovšem udělat mnoho už nyní. A také naše diskuse trochu přispěla k tomu, abychom si ujasnili, jak při této práci postupovat, čeho se již můžeme odvážit a čeho ještě ne, jak je třeba hledat a zkoušet způsoby a metody práce, popisu i výkladu syntaktických jevů.

Hned naše první otázka se týkala způsobů zkoumání vývoje větných typů v jednotlivých jazycích. Slyšeli jsme zde o velmi cenných zkušenostech z krakovského syntaktického pracoviště od prof. Z. Klemensiewiczze, a jistě budeme všichni nedočkavě čekat na ohlášenou publikaci, která je v tisku.² V práci s materiálem se nejlépe projevuje metodologický přístup, nejlépe se ukáže, co je a co není nosné. Výsledky zde určitě budou, i kdyby se snad ukázalo, že jejich cenu v něčem zmenšuje nějaká chyba v přístupu a v metodě. Právě v konkrétní práci s materiálem a na jejich výsledcích je možno prověřit zvolený pracovní postup a dále jej zdokonalovat. Odkázal bych zde hned na slova, která o poměru empirie a teorie, indukce a dedukce pronesl ve svém příspěvku akad. B. Havránek. Krakovské syntaktické pracoviště vychází při historickém bádání vědomě z poznání dnešního stavu. Také pro doc. V. Hraběte byl dnešní stav podnětem a oporou pro historické bádání. Myslím, že i při postupu od nejstaršího doloženého stavu k dnešku musí se nám současný stav jevit jako dovršení vývoje, a tak přímo nebo nepřímo hledáme v minulosti cesty, které vedly k vytvoření dnešního systému. Tímto způsobem jsem se pokusil vyložit vývoj českého souvětího systému³ a je možno posoudit, do jaké míry se zvolený postup osvědčil.

Překvapivě málo hlasů se ozvalo k možnosti uplatnit nové metody a postupy při interpretaci vývoje větných typů. Byl to vlastně jen podnětný příspěvek prof. dr. M. Ivičové. Úvedla příklad na využití postupu generativní gramatiky k zjištění systémových vztahů mezi dvěma konstrukcemi, k jejich interpretaci. Myslím, že je to přístup, který je zapotřebí ještě zkoušet a ověřo-

¹ Nedlouho před symposiem vyšla např. významná kniha O. S. Mel'nyčuka *Розвиток структури словянського речення*, Kyjiv 1966.

² Vyšla koncem r. 1966 pod titulem *Zapomniane konstrukcje skladni staropolskiej*.¹

³ Viz J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960.

vat, ale že je plodný. Může se jistě uplatnit jenom tam, kde k tomu vytvoří materiálové induktivní bádání předpoklady; teprve na tomto základě se můžeme pokusit o jistý způsob interpretace faktů, ať už tou nebo onou metodou. Co se lépe osvědčí, co jasněji ukáže důležité systémové rysy, to je postup správnější. Rád bych v této souvislosti odkázal na diskusi na naší minulé syntaktické konferenci, kde prof. R. Růžička vyzvedl jako jeden ze způsobů výkladu vývoje syntaktických jevů princip asymetrických binárních korelací. Dnes jsme ve velké výhodě, že můžeme aplikaci tohoto principu přímo studovat v jeho velké práci o syntaxi staroslověnských participií, a zvážit jeho přínos v porovnání s monografií doc. R. Večerky, která zpracovává stejné téma metodou v nelepším smyslu tradiční. Na takovém základě lze skutečně posoudit poznávací přínos různých výkladových principů; vždyť nám jde o hlubší poznání jazyka a jeho vývoje, nikoli o vytváření duchaplných konstrukcí bez skutečného poznávacího dosahu. Doc. L. Rojzenzon právem upozorňuje na nebezpečí diskreditace nových metod, užije-li se jich bez ohledu na přiměřenost ke zkoumané problematice.

Není pochyby o tom, že metody klasické jazykovědy je možno a nutno dále prohlubovat, jak o tom mluvil dr. Cz. Bartula, prof. A. Lamprecht i jiní. Ukazuje se, že doplněny funkčním a strukturálním zřetelem budou ještě dlouho mít rozhodující místo v historickém a srovnávacím bádání. Přitom nám ovšem nic nebrání, abychom se pokoušeli zjistit a zachytit systémové vztahy pomocí transformační analýzy ve formě schémat generativní gramatiky apod.

Druhá otázka se týkala kritérií pro stanovení větných typů ve vzdálených obdobích jazykového vývoje a jejich interpretace.

Přímo k ní je zaměřen příspěvek doc. V. Barneta o identitě větného typu v diachronii. Vyzvedá zejména rozdíly ve vnitřním uspořádání větné stavby a klade proti sobě věty s volnou a sevřenou syntaktickou stavbou; upozorňuje právem, že tu nejde o prostou následnost, ale o rozdíl mezi syntaktickou povahou věty v jazyce mluveném a psaném, který trvá dodnes.⁴ Doc. L. I. Rojzenzon pochybuje o totožnosti uváděných strus. konstrukcí s konstrukcemi z dnešního mluveného jazyka. Jednotlivé příklady nemusí být přesvědčivé, ale v zásadě je takové srovnávání možné, oprávněné a potřebné. Sám bych trochu doplnil formulaci o stavu v starých památkách slovanských jazyků. Najdeme jistě případy, kdy jde v podstatě jen o zápis mluveného jazyka, zejm. mezi památkami staroruskými. Naproti tomu v památkách stč., stsl. i jiných najdeme už většinou jen stopy, relikty uvolněné syntaktické stavby, které rychle zanikají (záleží přitom na žánru památky); běžné jsou větné typy se sevřenou stavbou. Byly jistě vytvořeny podle potřeb psaného jazyka a uplatnil se tu vliv cizích spisovných jazyků. Je třeba podtrhnout, že krok od jazyka pouze mluveného k jazyku psanému, spisovnému, je velice důsažný; je to vysoký práh, jehož překročení vedlo k rychlé přeměně syntaktického systému. Když přes něj chceme jít zpátky, abychom rekonstruovali stav v předpisemném období, musíme dát pozor, abychom o ten práh nezakopli — abychom přes něj uměle nepřenašeli jevy, které v mluveném jazyce býti nemohou.

⁴ Na tuto problematiku jsem upozornil ve svém referátu *Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím* na olomoucké a pražské konferenci v r. 1957; srov. sborník *K historickosrovnávacímu studiu slov. jazyků*, Praha 1958, 108 n.

Právem kol. Barnet říká, že tu šlo ve spisovném jazyce o vystřídání jednoho systému druhým.

Na nesevřenou syntaktickou stavbu věty v starých jazycích předspisovných již mnohokrát upozornil akad. B. Havránek a znovu ji dnes vyzvedl. Velmi cenné je vysvětlení poměru této uvolněné stavby k velké flektivnosti praslovanské a indoevropské věty. Jeho výklady se týkají předhistorického stavu jako východiska vývoje, takže dávají zároveň odpověď na otázku třetí a názorně dokládají, jakým způsobem a do jaké míry lze výchozí stav rekonstruovat.

Dílejší odpovědi na druhou otázku přinesly už zmíněné příspěvky prof. Klemensiewiczze a prof. Ivićové: první ukázal, jak lze interpretovat větné typy starého jazyka v porovnání s typy dnešními; druhý zase ukázal možnost jejich výkladu generativní metodou. Dr. K. I. Chodovová přinesla konkrétní příklad systémové interpretace syntaktických jevů s přihlédnutím k paradigmatickým souvislostem. Prof. N. J. Švedovová ukázala, že objektem historického studia by neměly být jednotlivé konstrukce, ale řady funkčně a sémanticky souvztažných jevů. To je požadavek velice důležitý.

Na třetí otázku — o možnosti, potřebě a metodě rekonstrukce praslov. větných typů jako východiska vývoje — odpověděli diskutující v podstatě kladně, ale zároveň ukázali na nebezpečí nesprávných zobecnění. Zmínil jsem se už o tom, že výklad akad. B. Havránka dokládá možnost vystihnout povahu větné stavby nejen praslovanské, ale dokonce i indoevropské. Příspěvek prof. A. Lamprechta, podtrhující genetickou prioritu slova před větou, sahá ještě dále do minulosti. Doc. V. Hrabě a dr. J. Porák upozornili na to, že v psl. musíme počítat s možností dialektického rozrůznění, a kol. Porák zvlášť podtrhl nutnost vidět psl. stav dynamicky, neklást rekonstruované jevy do jedné časové roviny. Dr. Cz. Bartula věří v rekonstrukci typů psl. jednoduché věty. Byl bych ještě opatrnější v promítání stavu stsl. do doby předhistorické, a znovu bych podtrhl nutnost přihlížet k čistě mluvené povaze praslovanštiny. Myslím, že ještě dlouho nebudeme moci při srovnávacím výkladu zjištěného vývoje věty ve slovanských jazycích vycházet bezpečně z praslovanštiny a ukazovat, jak se původní stav měnil a rozrůžňoval. Plná rekonstrukce stavu psl. nebude ještě dlouho možná — bude-li možná vůbec; proto budeme odkázáni stále na to, abychom vycházeli při výkladech z nejstaršího doloženého stavu v jednotlivých jazycích se všemi potížemi, které z toho vyplývají (nejstarší doložený stav spadá do různých časových období, takže jistá rekonstrukce, posunutí do minulosti, je vždycky nutná).

Doc. Fr. Kopečný právem upozornil na nebezpečí záměny stylistické a genetické roviny. Dodal bych, že se nesmíme dát svést ani k tomu, abychom systémové nebo logické souvislosti promítali do geneze jevů.

Ke čtvrtému tématu se diskutovalo až překvapivě málo. Chtěli jsme jím dát podnět k promyšlení otázky, do jaké míry lze vysvětlovat vývoj syntaktického systému z vnitřních systémových souvislostí. Zato zde podal dr. F. Mičačk velice pěkný příklad uplatnění cizího vlivu na větné typy v lužické srbštině. Chceme-li syntaktický vývoj vysvětlit, musíme si otázku jeho vnitřních i vnějších hybných sil klást a hledat na ni odpověď, nezůstávat jen u popisu změn.

Také na pátou otázku — o divergentním, paralelním nebo konvergentním vývoji v slov. jazycích a jeho možných příčinách — nepřinesla diskuse odpo-

vědi. Jen dr. J. Porák upozornil na to, že se nesmíme dát svést vnějškovými shodami, ale že je nutno posuzovat změny jednotlivých konstrukcí v rámci systému každého jazyka (jiné místo má vývoj k nesponovosti inf. vět v češtině a jiné v ruštině, protože zde je rozdíl v užívání spony). To platí pro zjišťování shod a rozdílů ve vývoji větných typů v slov. jazycích obecně. Když chceme studovat vývojovou konvergenci a divergenci, nemůžeme sledovat jen jednotlivé jevy, které jsou si blízké nebo podobné — musíme vždy porovnávat celé dílčí systémy nebo aspoň vidět ty jednotlivé jevy na pozadí jejich místa v systému každého jazyka. Důležité jsou i rozdíly v různé míře sémantické vázanosti shodných konstrukcí; to pěkně doložil ČSc. A. J. Michněvič.

K šesté otázce — o možnosti změn promluvových jevů v systémové — se diskutovalo spíše nepřímou než přímo. Došlo zde k jistým formulačním nepřesnostem a nedorozuměním, na které upozornil prof. St. Urbańczyk. Rád bych zdůraznil, že aspoň my zde v Brně nikdy neztotožňujeme rozdíl mezi promluvovými a systémovými jevy s rozdílem mezi jazykem mluveným a psaným. V obou druzích projevů, v psaných i mluvených, jsou vedle jevů systémových i jevy promluvové, totiž obměny systémových jevů při jejich výpovědní realizaci. Takových modifikací, změn a neplných realizací syntaktických schémat je daleko více v jazyce mluveném než v jazyce psaném; to souvisí s jeho funkcí a s podmínkami, za nichž se mluvené projevy realizují. Při studiu dialektů je často obtížné najít hranici mezi promluvovou modifikací typu a samostatným typem; o tom mluvili ve svých příspěvcích k prvnímu tematickému okruhu naši dialektologové. Také v jazyce starém je tato otázka živá; na to upozornili doc. V. Barnet, prof. St. Urbańczyk i doc. Fr. Kopečný. Nesmíme považovat za promluvové jevy prvky staré struktury, které přežívají v památkách, a naopak zase nesmíme vidět v každé nepravidelnosti hned systémový jev. Je nutno vážit stylistickou hodnotu jevů. A velký význam má i srovnání starého stavu s lid. nářečními, bez něhož se při historickém a historickosrovnávacím studiu syntaxe nemůžeme obejít.

K sedmé otázce — zdali má zjištění vývojových souvislostí význam pro posuzování systémových vztahů v synchronní rovině a naopak, ozvalo se také málo hlasů, ale vesměs byly kladné. Bylo přitom připomenuto, že při synchronním pohledu nám nesmí unikat vývojová dynamika, která je v současném systému implicitně obsažena.

Tím jsem vyčerpал otázky předložené k diskusi. Rád bych ještě připojil dvě poznámky. Dr. K. I. Chodová doporučuje odlišovat při vývoji větných typů změny v podstatě lexikální od změn, které se dotýkají struktury typů. To je správné, ale zvolený příklad není vhodný: výměna relativ byla spjata s hlubokou přestavbou celého systému vztažných vět. O tom budu mluvit ve Smolenicích.⁴ Tam odpovím i na otázku doc. L. I. Rojzenzona, jaký je původ vztažných vět s atributivním relativem: jde tu o dva různé typy, z nichž jeden vznikl nesporně samostatným vývojem domácím, kdežto u druhého se uplatnil ve velké míře cizí vliv.

Diskuse neodpověděla ani zdaleka na všechny otázky, které jsme si položili. To jsme ani nemohli čekat — jednak k tomu nestačil vymezený čas, jednak

⁴ Viz J. Bauer, *K vývoji vztažných vět v slovanských jazycích*, Slavica slovaci II, 1967, 297–320.

na ně při dnešním stavu bádání ani odpovědět nemůžeme. Ale snad naše diskuse aspoň oživila a prohloubila zájem o tyto otázky, na jejichž řešení bychom se měli v budoucnu soustředit. Tak získáme lepší předpoklady pro konkrétní práci na vývoji větných typů v jednotlivých slovanských jazycích i pro práci historickosrovnávací. To je náš hlavní cíl — a vyjasnění metodologických otázek slouží k jeho dosažení.